

Алексеева Ю. А. Особливості персоналізації віри на різних етапах онтогенезу/ Ю. А. Алексеева // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: зб. наук. праць / [за ред.: Кузікової С. Б., Щербакової І. М.]. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – С. 89-94.

УДК 159.947.24

Алексеева Юлія Аркадіївна

к.психол.н., доцент,

Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова (м.Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ ВІРИ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ОНТОГЕНЕЗУ

В статті презентований аналіз специфіки персоналізації віри як системного особистісного утворення в дитячому, підлітковому та юнацькому віці.

Ключові слова: віра, духовно-релігійна віра, інтерперсональна віра, віра в себе, віра в соціальні цінності, віра в магію, персоналізація.

Віра – інтегральне особистісне утворення, яке допомагає людині долати кризові ситуації та є головним орієнтиром на її життєвому шляху. Тому важливою проблемою вікової психології є вивчення специфічних особливостей персоналізації віри на різних етапах онтогенезу особистості.

Використовуючи ідеї, закладені в концепції персоналізації особистості А.В.Петровського, а також погляди С.А.Черняєвої, яка розглядала процес персоналізації релігійної віри як інтеріоризацію релігійних поглядів, знань, позицій, які відображають комплекс ставлень особистості до Бога [11]. Ми спробували виділити етапи персоналізації віри як універсального психологічного феномена в дитячому, підлітковому та юнацькому віці.

При вивченні питання розвитку віри наша увага була акцентована на представленості в кожному віковому періоді її структурних компонентів, а також на тих об'єктах віри, які входять до складу різних ціннісних сфер (духовно-релігійної, соціальної, міжособистісної, інтрапсихічної), і більш помітні й специфічні для певного віку.

Початок формування віри як системно організованого психічного феномену можливий за умови розвитку особистості дитини, і цей процес стає більш помітним уже в дошкільному періоді, коли в дітей відбувається формування образу Я, розвиток самосвідомості й особистості в цілому. Розвиток когнітивного компонента віри пов'язаний із розвитком наочно-образного мислення й уяви. Діти вже знайомі з такими поняттями, як «планета», «світ», «смерть» та ін. У них є уявлення про Бога й про перспективу людського життя. Дошкільники вже можуть дати визначення смислу життя. І хоча вони ще не диференціюють поняття віра, довіра, надія і розглядають їх як синонімічні, але вже сенситивні до віри. Емоційна складова віри характеризується нестійкістю почуттів і переживань, недостатньо розвиненим переживанням співчуття. Ціннісно-мотиваційний компонент характеризується появою ієрархії мотивів. Поведінковий компонент віри в дошкільному віці формується в спільній діяльності дитини із близькими людьми й характеризується інтенсивним розвитком волі [2,3,5,9,10].

Важливим на першому етапі розвитку віри в дошкільному віці є виникнення процесу персоналізації віри, пов'язаного з механізмом інтеріоризації соціальних норм, культурних цінностей, що передаються дитині через спілкування й досвід; відокремлення себе від оточуючих людей; формування в дитини індивідуального досвіду. Об'єктами віри в цьому віці стають близькі люди, значущі інші, казкові герої з кіно, книг, міфологічної літератури, тому найбільш характерними для дошкільників є віра в магію, чарівництво, існування таємниць, нереалістична (суб'єктивна) віра в успіх, віра в близьких. Витоками розвитку віри в себе в дошкільному віці, на наш погляд, є почуття впевненості в собі, що проявляється в певних ситуаціях [2,3,5,9,10].

Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми становлення віри в молодшому шкільному віці дозволив визначити особливості розвитку структурних компонентів віри. Когнітивний компонент віри в молодшому шкільному віці характеризується тим, що в дітей розширюється розуміння поняття «віра», вони розмірковують над питаннями, пов'язаними з вірою в Бога,

їх уявлення про душу пов'язується з моральними почуттями, смерть сприймається як природне явище. Емоційний компонент віри в молодших школярів представлений необхідністю диференціювати моральні почуття, розвитком емпатії, переживанням довіри, самоповаги, впевненості, почуття компетентності. Ціннісно-мотиваційний компонент у дітей характеризується внутрішнім прагненням до навчання й успіху, домінуванням мотивів повинності. Поведінковий компонент пов'язаний із розвитком волі та самоконтролю [1,2,9,10,12].

Специфіка розвитку віри в молодшому шкільному віці визначається особливостями розвитку її видів. Так, домінуючим об'єктом віри на рівні цінностей міжособистісного рівня стає особистість учителя. Віра в себе в молодшому шкільному віці ще повністю не сформована й залежить від зовнішніх оцінок близьких людей. Вона проявляється в самоповазі, почутті впевненості у собі, ситуативній вірі в успіх, які пов'язані із завищеною самооцінкою, високим рівнем домагань і потребою у визнанні. Магічна віра має флюктуруючий нестійкий характер. З одного боку, діти продовжують вірити в чарівництво й прикмети, з іншого – розвиваються й зміцнюються погляди на життєві ситуації, які підкріплюються накопиченням наукових і достовірних знань. Аналіз розвитку духовно-релігійної віри показав, що в частини молодших школярів частково сформована віра в Бога, яка формується завдяки механізму ідентифікації із близькими людьми. Віра в соціальні цінності в цьому віці проявляється у вірі в надію, правду, справедливість, сміливість [1,2,9,10,12]. Таким чином, аналіз літератури, присвяченої питанням розвитку віри в дитячому віці, дозволив нам виділити перший етап персоналізації віри (від 4 до 10 років) – наслідувальна (наївна) віра.

Наступний віковий період розвитку – підлітковий вік – значна кількість психологів (Г. Крайг, Ф. Райс, Х. Ремшмідт, Л.С. Виготський, Л.І. Божовіч, О.О. Реан, В.С. Мухіна, Л.Ф. Обухова, Аверін, І.С. Булах) називають найвідповідальнішим у становленні особистості. Вивчення літератури дозволило з'ясувати специфіку факторів і умов розвитку структурних

компонентів віри в підлітковому віці. Когнітивний компонент віри в підлітковому віці вміщує уявлення про смерть, а звідси ірраціональні ідеї про циклічність життя та реінкарнації, міркування про сенс життя та усвідомлення неможливості фізичного безсмертя, що породжує в них ідеї про безсмертну славу й вічне життя в героїчних діяннях. Специфіка розвитку емоційного компонента віри підлітків пов'язана з ростом їх емпатичного потенціалу; підвищенням рівня тривожності й невпевненості в собі; диференціацією моральних (відповідальності, провини, сорому, совісті) почуттів; появою екзистенціальних переживань, пов'язаних із усвідомленням скінченності життя. Ціннісно-мотиваційний компонент характеризується формуванням моральних ідеалів і перебудовою ціннісних орієнтацій. Поведінковий компонент пов'язаний із розвитком самоконтролю та активізацією моральної саморегуляції [1,2,4,6,7,8].

Вивчення літератури дозволило виявити специфіку розвитку деяких видів віри в підлітковому віці. Так, головним об'єктом інтерперсональної віри в підлітковому віці є референтні групи або значущі інші. Інтерперсональна віра підлітків у друзів розвивається на основі почуття зміцнюваної в них довіри. Віра в себе в підлітковому віці повністю не сформована й часто зазнає «атак сумнівів», що проявляється в почутті невпевненості в собі та сором'язливості. Непродуктивні форми інтрапсихічної віри, характерні для цього віку, зумовлені специфічною для підлітків у процесі спілкування орієнтацією на уявну аудиторію і власну винятковість. Характерною для підлітків є віра в справедливість, яка є важливим індикатором їх психологічного благополуччя. Аналіз розвитку духовно-релігійної віри засвідчує, що для представників підліткового віку є актуальною віра в безсмертя, з якою пов'язані їх відчайдушні й небезпечні вчинки, які ґрунтуються на впевненості в тому, що з ними нічого не станеться. Магічна віра в цьому віці зберігається й проявляється у вірі в прикмети й марновірства [1,2,4,6,7,8]. Цей період персоналізації віри, характерний для підліткового віку, ми пропонуємо називати етапом нестійкої віри.

Формування віри в юнацькому віці багато в чому пов'язане зі специфікою та різноманітністю соціальних ситуацій розвитку. Розширюється діапазон необхідних для виконання соціальних ролей з їх правами та обов'язками (Ф. Райс, Г. Крайг, Х. Ремшмідт, Л.І. Божовіч, О.О. Рєан, І.В. Дубровіна, О.В. Толстих, С.О. Ставицька, Т.М. Зелінська), збільшується кількість завдань і цілей, необхідних для відповідності цьому віку.

Теоретичний аналіз літератури, присвяченої питанням умов і факторів становлення віри, дозволив нам виділити особливості розвитку її структурних компонентів у юнацькому віці. Когнітивний компонент віри в юнацькому віці ґрунтується на інтенсивному розвитку особистісних утворень і тенденцій, характеристик когнітивної сфери, таких як: здатність до диференціації моральних понять; становлення системи світогляду, яка часто будується на ідеалістичній картині уявлень про світ; схильність до співвіднесення власних учинків і поведінки інших людей із принципами справедливості та порядності; потреба в розумінні сенсу життя й існування, а також власного призначення, своєї ролі, «місії», значущості; актуальність етичних категорій добра й зла в оцінці чужих і своїх вчинків. Розвиток емоційного компонента віри пов'язаний із розвитком у молодих людей почуттів любові, обов'язку, впевненості в собі, об'єктивної самооцінки, високого рівня самоприйняття й самоцінності, довіри до себе та інших, здатності до емпатії. Ціннісно-мотиваційний компонент віри в юнацькому віці ґрунтується на практично сформованих особистісних якостях і тенденціях: розвиненій і диференційованій системі цінностей і ідеалів, формуванні власної ідеології; стійкій актуалізації прагнень до усвідомлення смислу свого існування та саморозкритті. Поведінковий компонент віри в юнацькому віці пов'язаний із розвитком механізмів саморегуляції й самоконтролю [1,4,7,8].

Специфіка формування віри в юнацькому віці визначається також особливостями розвитку її окремих видів. Віра в себе до кінця юнацького віку майже повністю сформована, що проявляється у визнанні й прийнятті якостей, які свідчать про власну інтелектуальну компетентність і фізичну привабливість.

Віра в соціальні цінності в цьому віці проявляється у вірі в справедливість. Віра в містичні явища має неконструктивний характер, проявляється в марновірствах, забобонах, вірі в чаклунство, астрологію, таємні доктрини, що, за умови домінування, може уводити молодих людей у світ фантазій і спричиняти втрату здатності до раціонального пізнання. Аналіз розвитку окремих аспектів духовно-релігійної віри засвідчив, що в більшості молодих людей уже сформоване усвідомлене розуміння релігії, і розвиток релігійного світогляду тісно пов'язаний з їх інтелектуальним розвитком. Усе це вказує на те, що віра в юнацькому віці стає універсальним особистісним утворенням, що вміщує широкий спектр особистісних позицій і переконань, почуттів, намірів і прагнень, які більшою мірою є справжніми й адекватними стосовно ціннісних об'єктів навколишнього світу [1,4,7,8]. Таким чином, аналіз психологічної літератури, що розглядає питання розвитку віри в юнацькому віці, вивчення умов і факторів, що впливають на її формування, дозволив нам виділити ще один період у становленні й персоналізації віри і назвати його етапом аутентичної віри.

Таким чином, персоналізацію віри слід розглядати як динамічний процес, у якому виділяються три періоди, що відповідають дитячому, підлітковому і юнацькому віку. Розвиток віри ґрунтується на комплексі системно організованих компонентів, що відображають взаємодію якостей когнітивного, емоційного, ціннісно-мотиваційного та поведінкового рівнів особистості, співвідношення яких є характерним для кожного вікового періоду.

Література

- 1.Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование.) / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
2. Воловикова М. Особенности религиозной идентификации в современной России (анализ ответов детей из Смоленска) / М. Воловикова, Т. Рязанова, Л.Гренкова-Дикевич // Развитие национальной, этнолингвистической и религиозной идентичности у детей и подростков / [отв. ред. М. Баррет,

- Т.Рязанова, М. Воловикова]. – М.: Изд-во Института психологии РАН, 2001. – С. 132 -141.
3. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.
4. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб.: Питер, 2001. – 992 с.
5. Лисина М. И. Психология самосознания у дошкольников / М. И. Лисина, А.И. Силвестру / [отв. ред. А. Г. Рузская]. – Кишнев: «ШТИИНЦА», 1983. – 212 с.
6. Нартова-Бочавер С. К. Вера в справедливый мир и психологическое благополучие у глухих и слышащих подростков и взрослых / С.К.Нартова-Бочавер, М. Б. Подлибняк, А. Ю. Хохлова // Клиническая и специальная психология. – 2013. – № 3. – Режим доступа: www.PsyJournals.ru
7. Психология подростка. Учебник / [под ред. А. А. Реана]. – СПб.: «Прайм-еврознак», 2003. – 480 с.
8. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
9. Савина Е. А. Особенности представлений детей 5-10 лет о душе / Е.А.Савина // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 21–27.
10. Субботский Е. В. Выживание в мире машин: взгляд психолога на причины веры в магию / Е. В. Субботский // Национальный психологический журнал. – 2010. – № 3. – С. 42 – 47.
11. Черняева С.А. Развитие личности и психологическая помощь в свете христианского мировоззрения: Монография / С.А. Черняева. – СПб.: Речь, СПбАППО, 2007. – 192 с.
- 12.Чеснокова Н.В. Вера как цель нравственного воспитания младшего школьника (новый взгляд) / Н.В. Чеснокова // Омский научный вестник. – 2007. - № 6. – С. 128 – 131